

Ἡ «Magna Carta» καί τό «Ἱερόν Πηδάλιον»

Στά δύο προηγούμενα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ εἶχαμε ἀναφερθεῖ στήν ιδιαίτερη σημασία πού ἔχει γιά τήν προστασία τῆς ἐλευθερίας καί μάλιστα τῆς θρησκευτικῆς, στό πλαίσιο ἑνός κράτους, ἡ θέσπιση τῶν κατάλληλων νομικῶν ἐγγυήσεων. Ὅταν αὐτές οἱ θεσμικές ἐγγυήσεις ἔχουν θεσπισθεῖ, τότε μπορεῖ κανεῖς νά ἀναμένει ὅτι τό κράτος αὐτό παρέχει στούς πολίτες του τήν ἐλευθερία νά ἐπιλέξουν τόν τρόπο τῆς ζωῆς πού τοὺς ἐκφράζει καί νά ἀναπτύξουν τήν προσωπικότητά τους, ὅπως αὐτοί ἐπιθυμοῦν. Ὅταν ἀντιθέτως, οἱ ἐγγυήσεις αὐτές ἀπουσιάζουν, πρᾶγμα πού συνήθως σημαίνει ὅτι οἱ κρατικοί ἄρχοντες ἀντιμετωπίζουν τοὺς πολίτες ὡς ἀπλούς ὑπηκόους ἢ ἀκόμη καί ὡς «**πρώτη ὕλη**» **γιά τήν κατασκευή μιᾶς τεχνοκρατικῆς οὐτοπίας**, τότε παρουσιάζονται φαινόμενα διώξεων καί καταπίεσης, ὅπως αὐτά πού περιγράψαμε στό προηγούμενο τεῦχος σχετικά μέ τόν συστηματικό διωγμό τῶν Χριστιανῶν στή πρῶν Σοβιετική Ἑνωση.

Εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι οἱ ὅποιεςδήποτε θεσμικές ἐγγυήσεις, ὅσο δῆποτε σοφές καί μελετημένες καί ἂν εἶναι, δέν ἀρκοῦν ἀπό μόνες τους νά προστατεύσουν ἀπό τήν αὐθαιρεσία ἢ τήν τυραννία. Διότι, ὅσο δημοκρατικό καί ἐάν εἶναι ἕνα κράτος, ὅσες θεσμικές ἐγγυήσεις καί ἐάν εἶναι ἐνσωματωμένες στό δίκαιό του, ἐάν οἱ πολίτες του γενικά, καί, ιδιαίτέρως, ὅσοι τυχαίνει νά ὑπηρετοῦν στίς πιό καίριες θέσεις τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, δέν φροντίσουν τήν κρίσιμη ὥρα γιά τήν διαφύλαξη τῆς ἐλευθερίας, θά ἀποδειχθεῖ ὅτι οἱ νομικές προβλέψεις ἀπό μόνες τους δέν ἀποτελοῦν ἰσχυρά ἐμπόδια, ἀλλά ἀπλῶς καί μόνο «φράχτες φτιαγμένους ἀπό χαρτί». Ὅμως, μέ τήν ἐπιφύλαξη πού προαναφέραμε, ἡ σημασία τῆς πρόβλεψης τῶν κατάλληλων θεσμικῶν ἐγγυήσεων ἀπέναντι στήν τυραννία εἶναι μεγάλη, διότι θέτει ἐνώπιον τῶν πολιτῶν ἕνα πρότυπο ἐλευθερίας καί αὐτονομίας καί τοὺς διαπαιδαγωγεῖ, ὥστε νά ἔχουν ἐλεύθερο φρόνημα καί συμπεριφορά.

Ἰδιαίτερη δέ ἀξία μεταξύ τῶν θεσμῶν γιά τή διαφύλαξη τῆς ἐλευθερίας ἀπέναντι στήν κρατική αὐθαιρεσία ἔχει προσδοθεῖ κατά τοὺς Νέους Χρόνους στήν ὑπαρξη «κράτους δικαίου» (rule of law) καί συναφῶς στήν θέσπιση «Συντάγματος», τά ὅποια μάλιστα θεωροῦνται ὡς ἐπιτεύξεις σύγχρονες, οἱ ὅποιες σημειώνουν τή μετάβαση ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Με-

σαίωνα στὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Πράγματι, στὰ σχετικά συγγράμματα, Ἑλληνικά καὶ ξενόγλωσσα, συναντοῦμε σχεδόν στερεότυπα τὴν ἐξῆς περίπτου διατύπωση, ὅσον ἀφορᾷ στὴν «ἀρχὴ τοῦ κράτους δικαίου»: «**Ἡ ἀρχὴ τοῦ κράτους δικαίου ἀποτελεῖ θεμελιώδη ὀργανωτικὸ θεσμὸ τοῦ συγχρόνου δημοκρατικοῦ κράτους πού συνδέεται ἱστορικὰ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς φιλελεύθερης ιδεολογίας καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς ἀστικῆς τάξης στὴν ἐξουσία**». Ἀκόμη, στὰ σχετικά συγγράμματα ἀναφέρονται, σχεδόν πανομοιότυπα, ὡς σταθμοὶ γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ἀρχῆς ἢ θέσπιση τῆς «**Magna Carta**» τὸ 1215 στὴν Ἀγγλία, ἢ ἀρχὴ τοῦ habeas corpus, ἢ Petition of Rights τοῦ 1628 καὶ ἄλλα γεγονότα τῆς Ἀγγλοσαξωνικῆς Ἱστορίας, χωρὶς ἀναφορὰ σὲ καμία ἄλλη χώρα ἢ ἱστορικὴ περίοδο (βλ. χαρακτηριστικὸ παράδειγμα στό Thomas Bingham, «The rule of law», Penguin Books, 2011).

Ἡ ἀγγλικὴ φράση rule of law ἔχει βέβαια ἐπικρατήσει νὰ ἀποδίδεται στὰ Ἑλληνικά μὲ τὴ φράση «κράτος δικαίου», ἂν καὶ νομίζουμε ὅτι τὸ ἀκριβές τῆς νόημα θὰ ἀποδιδόταν εὐστοχότερα ἀπὸ τὴ φράση «διακυβέρνηση μὲ βάση τοὺς νόμους» ἢ «ἐξουσία τοῦ νόμου (=γενικὴ ὑποκειμενικὴ)» ἢ κάτι ἀνάλογο, καθὼς μὲ τὴ γενικότερη ἀπὸ ὅσο ἔπρεπε, φράση «κράτος δικαίου» δημιουργεῖται ἢ ἐντύπωση ὅτι

ἀναφερόμαστε ἀπλῶς σὲ ἓνα «δίκαιο κράτος» γενικά, χωρὶς νὰ ἐξειδικεύεται δηλαδή ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ «rule of law» τὸ κράτος τότε καὶ μόνο εἶναι δίκαιο, **ὅταν αὐτὸ διακυβερνᾶται ἀπὸ τοὺς νόμους καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη θέληση τῶν ἐκάστοτε ἀρχόντων**, τῶν ὁποίων οἱ ἀποφάσεις, ἀντιθέτως, πρέπει νὰ ὑπόκεινται καὶ αὐτές στοὺς νόμους. Μάλιστα, οἱ πλέον θεμελιώδεις ἐξ αὐτῶν τῶν νόμων, συναποτελοῦν τὸ «Σύνταγμα», τὸ ὁποῖο, μὲ τὴν ὑπέρτερη ἰσχύ του, δεσμεύει τὴ λειτουργία ὄλων τῶν κρατικῶν ὀργάνων πού δέν ἔχουν τὴν ἀρμοδιότητα νὰ τὸ τροποποιοῦν. Γιὰ παράδειγμα, ὅσον ἀφορᾷ στή χώρα μας, οἱ νόμοι πού θεσπίζει ἡ Βουλὴ καὶ οἱ ἀποφάσεις τῶν Ὑπουργῶν ἐπιβάλλεται νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τοῦ Συντάγματος, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὑπέρτερη ἰσχύ καὶ ἐπικρατοῦν ἐναντι αὐτῶν. Ἔτσι, μὲ τὴν καθιέρωση δηλαδή τῆς ἀρχῆς τοῦ rule of law καὶ τὴν εἰσαγωγὴ Συντάγματος, στό ὁποῖο ὑπόκειται

ὁ ἐκάστοτε κρατικός ἄρχων ἢ ἄρχοντες, ἐπιδιώκεται ἡ ἐξασφάλιση ἀπέναντι στό πάντοτε παρὸν ἐνδεχόμενο τῆς αὐθαίρετης κατάχρησης τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ὑποδούλωσης τῶν πολιτῶν. Σύμφωνα μέ τὴν κλασσική διατύπωση τοῦ T. Peine, θεωρητικοῦ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1776: «...ὅπως στό ἀπολυταρχικό κράτος ὁ Βασιλεύς εἶναι Νόμος, ἔτσι στίς ἐλεύθερες χῶρες ὁ Νόμος ὀφείλει νά εἶναι Βασιλεύς...» (T. Peine, «Common Sense», Oxford University Press, 1995).

Δέν χρειάζεται, βέβαια, νά τονίσει κανεῖς τὴ μεγάλη ἀξία τῶν θεσμικῶν αὐτῶν ἐπιτευγμάτων, τὴν ὁποία ὅλοι, προφάσει ἢ ἀληθεία, ἀποδέχονται. Αὐτό, ὅμως, πού δέν ἔχει ἐπισημανθεῖ, ἐξ ὧσων τουλάχιστον γνωρίζουμε, εἶναι ὅτι τόσο ἡ ἀρχὴ τοῦ rule of law, ὅσο καὶ ἡ καθιέρωση ἑνός Συντάγματος, ὑπὸ τὴν ἔννοια ἑνός συνόλου κανόνων, τοὺς ὁποίους δέν ἐπιτρέπεται νά τροποποιήσῃ ἢ καταργήσῃ ὁ ἐκάστοτε φορέας τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, δέν εἶναι καθόλου νεωτερικά ἐπιτεύγματα. Μπορεῖ μάλιστα κανεῖς νά ἐντοπίσῃ τὴν ἐπίκληση καὶ τὴ λειτουργία τους σέ ἱστορικό χρόνο καὶ χῶρο, στόν ὁποῖο, λιγότερο ἀπὸ ὅπουδήποτε ἄλλου, θά ἀνέμενε νά τὰ συναντήσῃ κάποιος πού ἔχει ἀσπασθεῖ τοὺς στερεότυπους κοινούς τόπους τῆς δικῆς μας ἐποχῆς.

Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης εἶχε ἤδη ἀντιληφθεῖ τὴν ἱστορική αὐτὴ ἀλήθεια. Ἀπὸ μόνο του τὸ γεγονός ὅτι φρόντισε μέ τὴν ἔκδοση τοῦ «Πηδαλίου» γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν Κανόνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴ δημοσίευσή τους, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ὅτι εἶχε ἰδιαίτερος ἀνεπτυγμένη τὴ συναίσθηση τῆς ἀξίας πού ἔχει ἡ ὑπαρξὴ ἑνός σαφούς, γνωστοῦ καὶ συγκροτημένου σώματος κανόνων, γιὰ τὴ διακυβέρνηση ἑνός συνόλου ἀνθρώπων, πόσω μάλιστα ὅταν πρόκειται γιὰ τοὺς Ἱερούς Κανόνες πού διέπουν τὴ διακυβέρνηση τῆς Ἐκκλησίας. Πέραν τῆς σχεδόν αὐτονόητης αὐτῆς διαπίστωσης, ὅμως, ἔχει ἰδιαίτερη σημασία νά παραθέσουμε κάποια ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ «Πηδάλιον», ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτει, ὅπως νομίζουμε, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς διακυβέρνησης μέ βάση τοὺς (συνταγματικούς) νόμους ἀποτελεῖ μιά ὀργανωτικὴ ἀρχή, ἡ ὁποία ἀνή-

κει στήν Καθολική παράδοση καί τῆς ὁποίας τήν τήρηση ἀξίωσε ἡ Ἐκκλησία ἀπό τό Κράτος.

Συνήθως στά βιβλία Βυζαντινῆς ἱστορίας πού πραγματεύονται τό ζήτημα τῆς ἔκτασης τῆς ἐξουσίας τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορα παρατίθεται ἡ φράση Ρωμαίων νομικῶν, σύμφωνα μέ τήν ὁποία «ὁ βασιλεὺς δέν δεσμεύεται ἀπό τόν νόμο» γιά νά τεκμηριωθεῖ μέ αὐτήν ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορα ἦταν ἀπεριόριστη. Γιά τόν ἅγιο Νικόδημο, ὅμως, μιὰ τέτοια ἀποψη εἶναι σαφῶς ἀπορριπτέα: *«Εἰ δέ καί ὁ Βαλσαμῶν λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς πάντα δύναται καί διά τοῦτο δύναται μέν νά δώσῃ καί ἐξωτερικόν κριτήν διά νά κρίνῃ τόν Ἐπίσκοπον καί ἀπλῶς κάθε κληρικόν, δύναται δέ κατὰ νόμιμον παρατήρησιν νά μεταβάλλῃ τό ἐκκλησιαστικόν κριτήριον εἰς πολιτικόν, λέγομεν ὅτι ναί, δύναται ὅλα τά θεμιτά καί δίκαια, ὄχι ὅμως καί τά ἀθέμιτα καί ἄδικα. Ἐπειδή κατὰ τόν Χρυσόστομον (λόγω, ὅτι τρεῖς τρόπους δουλείας εἰσήγαγεν ἡ ἁμαρτία), οἱ νόμοι καί αὐτῶν τῶν ἀρχόντων, ἄρχοντες εἶναι καί ἐξουσιασταί. Μόνω γάρ τῷ δικαίῳ οὐ κεῖται νόμος...»* (βλ. Ὑποσημείωση 1 στόν Στ' Κανόνα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου).

Δέν θά σταθοῦμε ἐδῶ στή συγκεκριμένη ἀφορμή γιά τή διατύπωσή του, ἀλλά στόν ἴδιο τόν γενικό κανόνα καθ' ἑαυτόν, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ ἤδη μιὰ πλήρη καί ἀναμφισβήτητη διατύπωση τοῦ rule of law: *«οἱ νόμοι καί αὐτῶν τῶν ἀρχόντων, ἄρχοντες εἶναι καί ἐξουσιασταί»*. Ὁ ἅγιος Νικόδημος, μάλιστα, ἔχει ἐπίγνωση ὅτι ἐν προκειμένῳ ἐκφράζει τήν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἤδη τήν εἶχε διατυπώσει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, στόν ὁποῖο παραπέμπει, δέν διστάζει δέ νά διορθώσει τόν γνωστό κανονολόγο Βαλσαμῶνα, ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε τό ἀντίθετο, ὅτι, δηλαδή, ὁ ἐκάστοτε βασιλεὺς ἔχει τάχα ἀπεριόριστη ἐξουσία.

Αὐτό πού πρέπει περαιτέρω νά τονισθεῖ εἶναι ὅτι ὡς «νόμοι καί αὐτῶν τῶν ἀρχόντων ἄρχοντες καί ἐξουσιασταί» νοοῦνται ἐν προκειμένῳ ὄχι μόνο οἱ κρατικοὶ νόμοι, ἀλλά ἰδίως οἱ Κανόνες πού θεσπίζονται ἀπό τήν Ἐκκλησία. Διότι, ὅπως θά ἐπισημάνει ὁ ἅγιος Νικόδημος ἤδη στήν εἰσαγωγή τοῦ Πηδαλίου (βλ. «Προλεγόμενα ἐν γένει περὶ τῶν Ἱερῶν Κανόνων»), *«οἱ Θεῖοι Κανόνες ὑπὲρ τοὺς βασιλικούς νόμους ἰσχύουσιν»*. Παραθέτει δέ ἐν συνεχείᾳ τά Κανονικά καί Νομικά τεκμήρια, προκειμένου νά τεκμηριώσει τόν ἰσχυρισμό του αὐτόν, στά ὁποῖα καί παραπέμπουμε.

Στήν παροῦσα συνάφεια δέν ἔχει σημασία, ἐάν πράγματι στό πλαίσιο τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους οἱ ἐκάστοτε ἄρχοντες ἀκολούθησαν τοὺς κανόνες πού παραθέσαμε, ἢ ἐάν ἐξετράπησαν ἐνίοτε σέ αὐθαίρετη ἄσκηση τῆς ἐξουσίας τους, ἐπιδιώκοντας νά ὑποτάξουν τήν Ἐκκλησία. Μιὰ τέτοια ἔρευνα ὑπάγεται στήν ἀρμοδιότητα τῶν Ἱστορικῶν καί ἔχει βέβαια τήν ἀδιαμφισβήτητη ἀξία της. Αὐτό, ὅμως, πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐν προ-

κειμένω εἶναι ἡ συνοπτική, ἀλλά πάντως, ὅπως νομίζουμε, ἀκριβῆς παρουσίαση τῆς ἀξίωσης τῆς Ἐκκλησίας νά θέσει τούς κρατικούς ἄρχοντες ὑπό τήν ἐξουσία τῶν Κανόνων πού ἡ ἴδια, διά μέσου τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων της, ἐκάστοτε θεσπίζει. Ἡ πρόθεσή της, δηλαδή, νά δημιουργήσει καί νά ὑπερασπισθεῖ ἕνα «κράτος (Κανονικοῦ) δικαίου», στό ὁποῖο τῆ θέση τοῦ Συντάγματος θά ἐπέχει τό «Σύνταγμα τῶν Ἱερῶν Κανόνων» καί τοῦ ὁποῖου «οἱ ἐξουσιασταί καί οἱ ἄρχοντες» θά ὑπόκεινται στήν ἐξουσία τῶν Κανόνων αὐτῶν. Ἐνα κράτος στό ὁποῖο, ὅπως τό ἔθεσε ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων σέ ἕνα κήρυγμά του: *«ὁ πιστός αὐτοκράτωρ εἶναι τέκνο τῆς Ἐκκλησίας καί δέν ἀσκεῖ ἐξουσία ἐπάνω της»*.

Οἱ πολιτειολόγοι διδάσκουν ὅτι ἀπαραίτητο στοιχεῖο τοῦ ὅρισμοῦ τῆς ἔννοιας τοῦ «κράτους» εἶναι ἡ ὑπαρξη καί ἡ ἄσκηση αὐτοδύναμης ἐξουσίας/κυριαρχίας ἐντός τῆς ἐπικρατείας του, σύμφυτη μέ τήν ὁποία εἶναι ἡ ἀπειλή καί ἡ χρήση (νόμιμης καί συντεταγμένης) βίας. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ κρατικός ἄρχων (ἢ οἱ πολλοί ἄρχοντες, ἀνάλογα μέ τό πολίτευμα) ἔχει τήν ἐξουσία καί τήν ἀρμοδιότητα νά ἀσκεῖ τήν πλήρη κυριαρχία ἐντός τοῦ κράτους, ἐνῶ, ἀκόμη καί ὅταν αὐτό-περιορίζεται θεσπίζοντας ἕνα Σύνταγμα, ἡ ἐξουσία δέν παύει νά παραμένει, ἐξ ὀλοκλήρου καί ἀδιαίρετη, στά κρατικά ὄργανα. Ἐξετάζοντας, ὁμως, τό Βυζαντινό Κράτος, ἀντιμετωπίζουμε τό παράδοξο «ὑβριδικό» φαινόμενο ἑνός κράτους, τό ὁποῖο δέν ἀσκεῖ τό ἴδιο πλήρως αὐτοδύναμη ἐξουσία, ἀλλά ἀναγνωρίζει σέ ἄλλα ὄργανα πού δέν ἀνήκουν ἐξ ὀρισμοῦ στόν κρατικό ὀργανισμό ἢ ἀκόμη ἐδρεύουν ἐκτός τῆς ἐπικρατείας του καί στά ὁποῖα δέν ἐπιτρέπεται ἐπ' οὐδενί λόγῳ νά ἀσκήσουν βία, ἤτοι τά ἀρμόδια ὄργανα τῆς Ἐκκλησίας (Οἰκουμενικές καί Τοπικές Σύνοδοι, Οἰκουμενικοί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας) νά ἀποφασίζουν γιά τά σημαντικότερα ζητήματα πού ἀφοροῦν τό κράτος αὐτό.

Τό μοναδικό αὐτό φαινόμενο ἑνός κράτους πού σταδιακά «ἀφοπλίζεται» καί ἐκχριστιανίζεται εἶχε ἐπισημάνει καί ὁ Φ. Ντοστογιέφσκη, ὅταν ἔγραψε: «...πρέπει ὄχι ἡ Ἐκκλησία νά ἐξελιχθεῖ σέ Κράτος, περνῶντας τάχα ἀπό κατώτερο σέ ἀνώτερο τύπο, μά ἀπεναντίας πρέπει τό Κράτος νά ἐξαφανισθεῖ καί νά ἀξιωθεῖ νά γίνει ἀποκλειστικά Ἐκκλησία καί μονάχα Ἐκκλησία». (βλ. «Ἀδελφοί Καραμαζώφ», ἀπό τό κεφάλαιο μέ τόν τίτλο «Οὕτω γενήσεται!»). Ἀκόμη καί οἱ Μαρξιστές ἀπό τήν πλευρά τους προσδοκοῦσαν, ἂν καί ὑπό ἐκκοσμικευμένο πρῖσμα, κάτι ἀντίστοιχο, τόν λεγόμενο «μαρασμό τοῦ κράτους», μιά οὐτοπία πού διαψεύσθηκε ἀπό τά πράγματα. Τό γεγονός, ὁμως, ὅτι τόσοι πολλοί Βυζαντινοί αὐτοκράτορες ἀνακηρύχθηκαν Ἅγιοι, δηλώνει, ὅπως ἐκτιμοῦμε, ὅτι ἡ ἐπιδίωξη αὐτῆ τῆς Ἐκκλησίας δέν ἔμεινε μιά τελειῶς ἀπραγματοποίητη «οὐτοπία»!

Νομομαθῆς